I

Глупої грудневої ночі літня сіра сука привела п’ятеро цуценят. Породілля дуже стомилася й не звернула ніякої уваги на останнього новонародженого, рябого щенюка. Той лежав поодаль своїх побратимів і, мокрий ще від материного черева, дрижав усім маленьким тулубом – очи йому кріпко злиплися, і він не знав, що в цю хвилину почалося його життя.

Надворі йшов сніг з вітром. Дерев’яна будка, притулок сірої, ледве витримувала люті подуви й сливе перевертала набік, погрожуючи лишити породіллю без покрівлі на милість лапатого снігу. Будку цю побудував хазяйновитий і гуманний тесля Мокій, що в дворі його слугувала сіра, однак, і він не знав, що стрінуться вітри сильніші за його добрі наміри. Цієї зими зачастила хуга з північним подихом, і сьогодні був її звичайний напад, хіба що показніший трохи за попередні.

Нарешті, рябий щенюк тихенько заскавчав; його зморшкувате ніжне тіло не витримало холодних вітрових дотиків, і витиснуло з себе це жалісне скавчання, як перший прояв інстинктивного життя. Сука стривожено повернула голову й гострою мордою прилучила рябого до гурту, що вже ссав материну грудь.

Густий вітер продовжував своє буянство. Він розганявся десь із-за паркана, налітав на садок і нищив там верхів’я обмерзлої яблуні. Потім діставався й суччиної будки; лютий на цю перепону, він кресав по вістрю гострого дашка, розсікав, щоправда, трухляві таки дошки, стрімкий і невдержний летів далі, співаючи страшної переможної пісні.

Але рябому годі тепер змерзнути! Він умостився під материною пахвою й пив молоко, що будило в ньому свідомість і зігрівало його тіло.

Ранком тесля Мокій вийшов з хати й покликав сіру до порога. Та згадала за сніданок і швидко вихопилася з будки; але на півдорозі їй спало на думку, що хтось там покривдив її дітей, і вона швидко повернула назад.

Тоді Мокій підійшов до її кубла й заглянув усередину. Там він стрівся очима з гордим суччиним поглядом і побачив купу маленьких тіл. Сіра привітно мотнула язиком, намагаючись лизнути Мокієве лице, і задоволено пискнула. Він обернувся до хати й гукнув:

– Жінко, йди-но лиш, сіра привела щенюків.

За дверима почувся дитячий голос:

– Ой, леле, несіть сюди їх, тату!

Аж ось на поріг вийшла теслина дружина.

– Радости мало, – сказала вона. – Якби ж то ягнята…

Тесля почув докір у дружининих словах, бо й справді йому бракувало в господарстві корови, чи то хоч би вівці, щоб годувати велику ораву дітей. Він сказав винувато:

– Як бачиш, не ягнята – щенюки… У наш двір що не завітає, то все й не до пуття.

Вона казала далі:

– Подушити! Харчів он і для сірої не стає.

– Твоя правда, – погодився тесля і нахилився до кубла. Він простяг руку у вікно з наміром вигребти на сніг увесь собачий приплід, коли

раптом почув, як у його долоню вп’ялося щось гостре. Він сахнувся назад і від несподіванки сів у сніг, а сіра вистромила голову з будки й, вишкіривши зуби, погрозливо загарчала.

Тесля поспішив підвестися і сказав до жінки:

– Ну от, як підростуть, то ти їх і подушиш!

Потім подивився на поранену руку й доповнив розгублено:

– Поки що ж хай живуть. Однак, яких харчів там треба – їм досить буде й материного молока!

Таким способом щоправда ненадовго, сіра вберегла своїх дітей.

А вдень до будки підійшла теслина дочка, маленька дівчинка. То вона кричала з хати, щоб принесли їй щенюків. Сіра зустріла її довірливо й дозволила їй пестити малих цуценят. Дівчинка витягала їх по одному з будки, тулила до свого лиця й приказувала їм ніжних дитячих слів. Сука, бачучи прихильність до своїх дітей, і сама лащилась до дівчинки. Вона відразу пізнала в ній друга й воліла, щоб та прилучилась до її материних гордощів і поділила її радість. Та скоро теслина дружина прогнала дівчинку від будки й тим засмутила суччине серце.

На дев’ятий день у щенюків прорізались очи. Ще напередодні рябому мерехтіло щось сіре крізь тонку плівку, що з’єднувала його повіки. На той час він дійшов уже первісної свідомості й намагався розплющити очи, щоб обізнатись цілком з тим дражливим світлом. Нарешті ранком він побачив багато незвичайного. Це трапилось саме тоді, коли він держав у роті материну грудь. Раптом його повіки посунулись на лоба, і перед ним несподівано виросла висока гора. То було суччине черево. Він знав його вже по дотиках, воно було тепле, кругле й м’яке, але воно здалось йому страшним, грандіозним. Волохаті кучми наїжачились лякливою необізнаністю й справляли вражіння

чогось такого, що мусило посягнути, зажерти життя рябого. Він не міг признати в цій високій горі черева, що дало йому зір, дихання й що надалі було йому джерелом розвитку притулку і захистом у широкому світі поневірянь, лиха й жалісного скигління. Потім він побачив своїх побратимів. Всі вони були сірі, у матір, з круглими мордами й короткими покарлюченими хвостами; всі вони, як і він, смоктали ту високу гору й, ростучи з материного молока, вдоволено зідхали. Він якимсь інстинктом признав, що всі вони йому подібні, й зрадів тому, бо покарлючені хвости скоріше навертали погратися, ніж лякали, як то материні волохаті груди.

Проте, ця купа зорових вражінь пригнобливо вплинула на рябого й переплутала нескладний хід його думок. Він навіть випустив грудь із рота й притаїв дихання. Справді, скільки навкруги необізнаного й дивовижного! Он у віко будки біліє щось неосяжне, сліпуче й манливе. Щоб то могло бути?

Він зіп’явся на передні ноги й, плазуючи, дістався віка. Білий простір панував від самої будки й аж до воріт. Рябий злякався; йому вперше свідомо промайнуло щось подібне думці: і як його жити у великому світі? Чи не загубиться він, малий щенюк, десь на тих неосяжних просторах? Він утовкмачив очи в білий, пухнастий сніг і закам’янів. Але раптом від воріт посунули холодні, невидимі пасма і мов би тисяча гострих голок, пронизали тіло рябого. Він злякався ще більше й заскиглив.

Сіра сука, що ввесь час спостерігала свого сина, похапцем підвела голову. Їй здалося, що він напоровся на щось гостре, поранив себе, і від цього серце її болісно тьохнуло. Вона сіпнулась уперед і взяла рябого в зуби; потім сховала його під черево й ніжно облизала йому спину.

Щенюк відразу зігрівся й перестав боятися високої, волохатої гори. Тоді ж він поклав собі назавжди оселитися під затишною пахвою й не підходити ніколи до круглого віка.

Та скоро він забув про цю свою ухвалу. Поволі йому став прокидатися смак до життя, і він відшукав багато нового, далеко принаднішого за теплий материн притулок. Одно за одним робив він чудесні і, очевидно, нікому невідомі відкриття. Приємно підігнути під себе лапи й дивитися вперед, на сірі трухляві дошки. Там прекрасні темні плями, і одна з них дуже нагадує материне око. Воно то збільшується то зменшується, однак, у всіх випадках привітно йому підморгує. Чи то ще краще погратися з братами. Обернутися до найближчого, взяти в рота його вухо й на хвилинку затиснути в яснах. Брат тоді замурчить від задоволення й переверне рябого на спину. Той простягнеться на ввесь зріст і, почувши на череві приємний лескіт, б’є свого партнера лапами по пискові. Інколи ці вдари бувають дошкульні, партнер скавчить, і тоді справу вершить сіра. Вона розбороняє їх, і винуватця, безчинника, що не вміє по доброму гратися, скубе за поперек. Та звичайно материне втручання, до того ж і не часте, аж ніяк не зменшує привабливості цього спорту.

На цей час він перестав сахатися й білого простору. Боятися нема чого, – он його мати, сіра сука щодня швендяє по ньому і з нею й досі не трапилося ніякого лиха. Він сам скоро підмовить братів своїх і піде туди, он як прийде тільки слушний час.

Але невдовзі рябий загубив усіх своїх партнерів, побратимів і разом з ними втратив, звичайно і багато забавок.

Одного разу, перед вечером, у віко будки просунулась суха жилава рука. У кублі було вже темно, і вона помацки стала шарити під черевом сірої. Та кинулася на захист свого дріб’язку. Їй напружинились усі м’язи, заклекотіло в горлі й очи налилися кров’ю. Метким рухом вона вп’ялася в жилаву руку, і як тоді, коли ще Мокій робив замах на щенюків, погрозливо загарчала. Але цього разу її героїчність зійшла нанівець. Рука та належала теслисі, а теслиха була жорстокої вдачі й мало зважала на материне лихо. Вона витягла сіру з будки й побила її за спробу відстояти своїх дітей, а щенюків забрала в пелену і понесла в садок. Там вона вигребла яму й затоптала їх у сніг.

Сіра дуже побивалася, кілька разів вона бігала в садок і розгрібала сніг, але її знову били, а щенюків, уже мертвих, затоптували ще глибше. З покраяним серцем вона повернулася нарешті до будки і зустріла рябого. Той виглядав з-під соломи трохи злякано й здивовано і давно вже чекав на матір. Жилава рука, що шарила по кублі, не дістала в куток під солому, і він випадково лишився жити.

Сіра кинулася до нього й радісно пискнула. Їй спала була думка, що й решта десь сховалася по кутках, щоб наполохати її материне серце, і вона поспішно взялася розгрібати солому. Але в кублі більше нікого не було, і коли зійшов місяць, вона вистромила з віка гострий писок і, закривши очи, трагічно завила.

Що ж до рябого, то він поставивсь до цієї розлуки спокійніше. Йому ще ятрились перед очима образи його братів, але куди вони поділися, він не міг пригадати. Його слабка пам’ять не вдержала цього епізоду, і коли він мав оце взяти в рота пружинисте братове вухо, то несподівано ставав мов перед темним проваллям: ні вуха, ні братів; не було й згадки, за яких обставин вони щезли з будки. Так він і забув про них, не зв’язаний з ними любов’ю, бо серце його ще не розквітло.

Тепер сіра віддала йому всю любов свою й пильніше взялася за його виховання. Її підбите серце затиснуло в собі біль по скривджених дітях, і він, той біль, поступово перетворювався на велику любов, що припала на долю щасливого одиначка, рябого. Вона до блиску вичісувала його вовну, берегла його від холоду й потроху стала привчати до звичайної страви. По обіді, коли Мокій кликав її до порога, вона навмисне вдавала, що нічого не чує, й тим примушувала його приносити черепок з об’їдками до самого кубла. Там вона штовхала рябого до пахучої рідини й, ставши проти нього, показувала йому, як треба вправлятися язиком, щоб страва попадала до рота. Інколи, з недогляду теслиної орави, у рідині траплявся невиразно малий шматочок м’яса. Тоді сіра, недалека від того, щоб проковтнути його, раптом себе стримувала й, лизнувши ті ласощі, підсувала їх рябому. Той жував і облизувався, а у сірої текла слина через губу й радісно сяяли очи.

Так само й у забавках вона була ніжною й обережною, намагаючись заступити рябому його побратимів. Та, як правду казати, їй тут мало щастило, бо була вже стара, і її надуманість у тих забавках впадала в око навіть рябому. Вона була доброю матір’ю, але в неї не було вже молодечого запалу, що був би під стать задумам рябого. Вуха її, надто слухняні, не чинили ніякого опору, а вдари лапою, обережні й позбавлені будь-якої експресії, натякали, що сіра робить це не з власного бажання, а лиш на втіху щенюкові. І рябий лиш в окремих випадках великої нудьги звертався до матері за розвагою. Він бо міг гратись і з соломинкою, поставивши її сторч поміж лапами, чи то й з темною цяткою на стіні будки, тут була його ініціятива, і що цінне для справжнього спортсмена – досягти наміченої мети без будь-чиєї допомоги.

Пізніше рябий подружився з теслиною дочкою. Коли дні подовшали й сніг пом’якшав, вона частіше стала приходити до будки. Рябий завжди чекав на неї нетерпляче. Вона брала його на руки, гойдала й говорила:

– Ти рябенький – дурень, великий дурень! Але ти хороший, як мій тато!

Той скиглив від задоволення й намагався облизати їй лице. Дівчинка, не розуміючи того скиглення, заспокоювала:

– Не плач, маленький! Ти вже будеш у нашому дворі… Тато сміявся з мами, що вона не знайшла тебе в будці, коли душила щенюків, але мама більше сюди не прийде; вона боїться сірої, бо та їй покусала руки… Ну от і цить, дурнику!.. А як виростеш, тато побудує тобі другу будку.

У таких випадках рябий підводив угору свій круглий писок і уважно дивився в дівчинині очи, ніби розумів, що слова ті мовлять за його долю.

Інколи дівчинка приходила з меншим братом. Але той мало зважав на рябого і більше копирсався в снігу, намагаючись виліпити собі білого

коня. Їй так і не пощастило приєднати його до своїх радощів. Але пізніше вона не шкодувала об цім, бо брат її був забіякою й міг покривдити щенюка.

Одного разу вона перебирала пальцями чорну щенюкову губу й приказувала:

– Брунь… брунь… брунь!..

Їй подобались ці воркотливі звуки й з дитячою сміливістю вона оформила їх на слово – Брунька. Потім вона віддала його рябому, і відтоді щенюк став прозиватися рябим Брунькою.

II

Незабаром прийшла весна. Сніг почав танути й у садок прилетіла синиця. Сонце стало показуватись надовше й пригрівало дашок будки. Ночами схоплювався невеликий морозець, але на ранок він здавав, поступаючись перед косим, теплим промінням. У дворі засіріли каламутні калюжі. Час від часу по небу пролітали вервечки гусей і розривали пообідну тишу пронизливим ґерґотанням.

Починався квітень.

Брунька давно вже окріп і вільно ходив по всьому двору. Він не без підстав думав тепер, що життя повне радости й, ширяючи по закутках, вишукував чогось нового, ще незнайомого й цікавого. Інколи це нове глибоко його вражало; але лякливості перших днів його життя вже не було. Навпаки, нова зустріч, нове відкриття надавало йому бадьорості й множило енергію. Зустрівшись перший раз із сонцем, він не втік, як то він зробив би ще кілька днів тому, а лишився на місці, поклавши собі ближче обізнатися з великим жовтожарим покотилом, і коли є у нього вуха, то неодмінно поскубати їх, погратися з ними. І хоч воно сліпило йому очи, але він терпляче чекав, коли воно почне рухатись. Але сонце,

здавалось, заснуло, чи може загрозливо притаїлось, чекаючи й собі на слушний час, щоб напасти на Бруньку. Тоді він розгнівавсь і скочив на ноги. У цю хвилину йому щось підкотилось до горла, і він гавкнув. Голос його був подібний до голосу спасівського півника, але Брунька не зважав на те й дуже зрадів, бо він давно вже намагався за прикладом матері викидати з рота ляскливі звуки. Це був перший прояв його мужності, і він забув сонце.

З того часу він став широко користати з нової йому властивості. Того ж дня в теслин двір зайшов чужий пес. Він уважно обнюхав ворота й сів поодаль будки. Брунька підбіг до нього й, заглядаючи йому в очи, почав гавкати. Цим він хотів злякати пса й прогнати його з двору, як то часто робила мати з усіма чужими собаками. Але пес приплющив очи й не звертав ніякої уваги на Бруньчине цвіріньканння. Тоді замовк і, обійшовши пса ззаду, почав гратися з його хвостом. Але пес був гордий з природи і не схотів віддати свого хвоста на посміх і поталу рябому блазнюкові. Він швидко обернувся назад і, клацнувши зубами, вхопив Бруньку за поперек. Той заскавчав від остраху й болю й кинувся тікати. На його щастя підоспіла сіра, що десь блукала на городі, і сама вже взялася за чужого пса.

І того ще дня Брунька довідався, що радість чергується з болем і печаллю. Йому щеміла шкіра від псових зубів і цей біль він ув’язував собі з молодечим гавканням. Хто знає, чи підійшов би він до того пса, якби не лескіт у горлі, не бажання похвалитися своїми достатками. Нині ж болить йому ввесь поперек, і вся радість, що годину тому тремтіла в кожній його лапі, кудись поділася. Як на те ще сіра не звертає на нього ніякої уваги. Чи може вона не помітила його болю, чи гнівається на нього за неслухняність. Однаково йому сумно й болісно!

Він поліз у будку й розчарований заснув кріпким сном.

І лиш під вечір до нього прийшла Христя, теслина дочка, й втішила його журбу. Він дуже любив її й охоче підставив її пестливим рукам свою

зранену спину. Радість йому повернулася і, безжурний, він знову гавкнув спасівським півником.

Якось ганяючись за гускою, він вийшов з двору. Теслина обора стояла край міста, де протікала річка. Злякана гуска спустилася з крутого берега й кинулася до води шукати порятунку. Крига на річці вже зійшла і лиш береги по нічній наморозі вкрилися на кілька метрів зеленою блискучою плівкою. Брунька не зважив на крутий берег і впав з розгону, покалічивши собі писок. Але в запалі він не звернув на це уваги й побіг слідом за гускою по тонкій кризі. Та раптом крига провалилася, й він упав у воду. Спочатку йому здалося, що він знову попав у зуби чужого пса; потім він занурився ще глибше у воду, і замість повітря дістав у ніздрі холодної крижаної рідини. Інстинктивно орудуючи лапами, він дістався поверхні й, нарешті, прибившись берега, побіг таким погоном, що й незчувся, як опинився біля своїх воріт. Лиш тут він зупинився на хвилину й, прищуливши вуха, крадькома глянув у бік річки. Йому здалося, що звідтіль і досі сваряться мінні чорні руки, що тягли його на дно, і він закаявся на все життя близько підступати до води.

В середині літа, як узялася спека, сіра частіше й частіше стала відлучатися з двору, лишаючи Бруньку самого на цілий день, а інколи й на ніч. Щоправда, вона шукала собі холодок і їжу, бо харчі в теслиному дворі були неабиякі добрі, та правда й те, що її ставлення до Бруньки різко змінилося. Він був уже байдужий їй, а інколи вона вбачала в ньому навіть свого ворога, що зазіхає на її частку страви. Ще вчора тільки вона покусала його за спробу виловити в черепкові шматочок м’яса, що в свій час вона сама б його поклала в Бруньчин рот. Проте, ця холодність з боку матери мало обходила Бруньку. За її допомогою він навчився їсти, ходити, пізнав світа і вбився в силу, і подальші її турботи й втручання в його життя були б йому на заваді. Він хотів бути вільним і незалежним, і сіра добре робила, не надолужуючи більше материною любов’ю.

Він також навчився від неї, як стерегти теслину обору, і, коли не було сірої, добре справлявся з цією службою. До всякого, хто не

належав до теслиної родини, хто не жив у його дворі, Брунька був злий і грізно наїжачений. Це був наслідок його прихильносте до Мокія, любові до Христі, свого двору і войовничий прадавній інстинкт нападати й захищатися від усякого чужинця, що наближається до його житла.

Ростячи й матеріючи, він став пожадливим на харч. Того, що перепадало з теслиних черепків, було мало, і він почав полювати ще на випадкову поживу. Інколи йому щастило потрапити десь необгризеного маслака; тоді він приносив його в двері і ховав за повіткою, щоб поласувати потім, як буде дозвілля. А інколи він робив запаси й з пайки сірої. Для цього він відкликав її від черепка полохливим гавканням і, коли та відходила, він хапав шматки розмоченого цвілого хліба й ніс їх у схованку.

Одначе, думка за їжу не тримала його повсякчас у своєму полоні. Правда, голод інколи дошкуляв йому, але, перехопивши з своїх запасів цвілого сухаря, чи лизнувши десь недоїдків, він забував уже про нього і віддавався ввесь спогляданню життя. Блукаючи по двору й поза оборою, він радів кожній бур’янині, комашці, любив сонце, бистрий льот птахів, подих вітру і часто, прижмуривши очи, він чув ще якийсь невиразний шелест-пісню, що наче б то й він брав у ній участь. У такі хвилини йому здавалося, що він не живе, не існує окремо, а лиш розпилився в чомусь невиразно великому, що дзумить оце й дихає довгими гарячими пасмами.

В одне з таких блукань він наткнувся в бур’яні на чоловіка. Той лежав горілиць і, розтуливши рота, спав. Руки йому широко, були розкидані, а горбата горлянка вип’ялася вперед і, спечена сонцем, почервоніла. Брунька насторожився; десь у глибині його істоти прокинувся пращурів норов, і йому запахло кров’ю. Він нахилився ближче до того чоловіка й почув з його рота гострий, кислий дух, з яким він не зустрічався ще ні одного разу. Він хотів тікати від нього, бо йому занудило, але вип’ята горлянка тримали його на місці, ніби запрошуючи вп’ястися в неї гострими зубами. Нарешті, чоловік прокинувся й махнув

рукою. Тоді Брунька втратив своє хижацтво і став звичайним псом. Він навіть злякався різкого помаху й наполоханий втік у двір.

На осінь він зовсім уматерів уже й виріс. У нього були широкі груди й круглий плямистий тулуб. Зріст його далеко перевищив Христині сподіванки й не відповідав розмірам будки. Взагалі йому було там тісно з матір’ю, і вони часто гризлися. Другої будки, як обіцяла Христя, не побудували. У теслі було багато клопоту, бо він таки придбав у господарство пару кіз і, пораючись біля них, мало зважав на житлові умови своїх псів.

Та серед зими сіра несподівано зійшла з двору й Брунька лишився сам у теслиній оборі.

Він був тепер повним господарем будки і мало побивавсь за матір’ю, бо любов його давним-давно належала Христі.

III

Прийшло друге літо.

Одного разу теслиха з Христею зібралися до міста. Брунька, що перед тим бавився з Христею, ув’язався за ними й пішов назирці. Та на метушливій базарній площі він загубив їх і, скільки не нюхав повітря, не зміг відшукати їхнього сліду. Він поклав собі повернутися додому, як несподівано почув, що на шиї в нього зашморгнулася вірьовка. Він сіпнувся вперед, але вірьовка затяглася ще дужче і йому потемніло в очах. Далі він почув, що його потягли по брукові, і незабаром він опинився в холодку. А коли розплющив очи, то побачив себе вже прив’язаним до колеса й забрудненим у пил.

Спочатку він не зрозумів, що з ним трапилося. Адже ще хвилину тому він вільно бігав поміж людей і відшукував Христин слід. Нині ж він прип’ятий і його горло стискує петля.

Він знову сіпнувся вперед – і побачив перед собою дядькове бородате лице. Той дивився на нього трохи злякано, трохи з цікавістю і тримав напоготові ремінного батога. Тоді Брунька збагнув, що його полонили.

Невдовзі дядько спродався й зібрався додому. Полагодивши сіделко на чорній шкапі, він поліз під воза й накинув на Бруньку широкого лантуха. Потім положив його на воза й вони поїхали по труському брукові.

На першому ж кроці Бруньку підкинуло вгору й, падаючи назад, він боляче вдарився об залізний шворень. Далі підстрибування й удари повторювались через кожні півхвилини, коли постряпана розточина на правому колесі попадала на брук. Бруньці не вистачало повітря й кружляло в голові, але віз їхав сумирно, не поспішаючи, й здавалося, що кінця тим мукам не буде.

Та за містом дядько витрусив його з лантуха й прив’язав до полудрабка. Брунька зідхнув на повні груди й, оглянувшись назад, побачив свою обору. Йому враз промайнули перед очима Христя, його будка, двір, і він уперся передніми лапами в землю. Але віз котив далі, мало зважаючи на Бруньчине борсання. Тоді він почав гризти прядив’яний мотуз, що так несподівано втрутився в його життя. Одначе, й мотуз був кріпкий і не піддавався його зубам.

Скоро вони спустилися в долину, і як Брунька не оглядався, він не міг уже побачити ні теслиної обори, ні всього того, що нагадувало йому минуле дитинство. І йому болісно защеміло серце.

Він ще раз кинувся на вірьовку; але саме тоді бородатий дядько перегнувся через полудрабок і, помітивши його буянство, ударив його замашним батогом.

Тоді він притих і покірно потеліпався за возом.

Під полудень вони повернули в село, що розташувалося в розлогій балці. Того дня була велика спека, і Брунька ні на одну хвилину не дістався холодка. Вони їхали рівним степом щось біля трьох годин і ні разу не спочивали. Дорога була курна, гаряча, а про вітер не довелося й згадати.

При в’їзді в село на нього зразу накинулися собаки з усіх дворів; але він мало зважав на них і лиш час від часу ліниво огризався. Йому-бо сіпало в скронях від довгої спеки, і всі думки його були десь у місті.

Нарешті, вони повернули поза буртами у вузьку вуличку й приїхали додому.

Дядько розпріг свою шкапу й, розібравши поклажу на возі, відвів Бруньку до сажа. Там він прип’яв його до стріхи, і похвалився дружині.

– Дістав таки цюцька! Мабуть, добрий буде, бо он мало не перетяв налигача.

А Брунька заплющив очи й стомлений поточився на зруб.

По годині небо вкрилося хмарами й потемніло. Раптом засвітила блискавка, ударив грім і з-за сажа повіяло вогкістю. Потім ударило вдруге, втрете, і на Бруньчин писок впали дві холодні краплі. Він підвівся на ноги й охоче підставив своє зіпріле тіло під холодні струмені; йому пашіло з рота, у вовні, над самою шкірою, здавалося, лежало гаряче залізо.

Та скоро дощ обернувся на зливу й примусив Бруньку ховатися під сажем. Він умостився там на торішньому гноєві й заснув. Спав він довго й кріпко. Уві сні йому ввижалися його будка, бур’яни поза теслиною оборою й Христя. Ось вона підійшла до нього й гладить йому спину. Рука у неї, як і завжди, ніжна, пестлива. Вона щось приказує йому й сміється, а Брунька норовить облизати їй носа. Та раптом приходить теслиха й

проганяє Христю. Тоді Брунька йде до шопи, що править теслі за майстерню, і грається з стружками. Він бере в рота довгу білу стьожку й підплигує – раз, вдруге, потім затримується на якийсь час у повітрі й сливе летить… Та знову десь узялася теслиха й пошпурила в нього якимись цурпалками.

І він прокинувся.

Надворі вже було темно. Дощ ущух, але блискавиця ще й досі освітлювала небо. На селі десь валували собаки. Голоси їх були незнайомі Бруньці й чужі. Тоді він підняв писок угору й завив.

Згодом з хати вийшов дядько і, вчувши Бруньчине скиглення, підійшов до нього й ударив його під бік. Брунька замовк і знову заснув.

На цей раз йому приснився чоловік у бур’яні з вип’ятою горлянкою. На ньому була розстібнута червона сорочка, що він уже колись бачив її, і сірі заялозені дьогтем штани. Але лице його було як у дядька, що вчора полонив його мотузком. Як і тоді, коли то було увіч, Бруньці запахло кров’ю й прокинулось бажання розчавучити горбату горлянку. Він, не роздумуючи, кинувся вперед і несподівано затиснув у зубах свою лапу…

Ранком прийшла до нього висока, ставна жінка в чорному очипкові й поставила перед ним круглу кавратку з моченими висівками. Брунька нюхнув їх і відвернувся. Він був голодний, але страва пахтіла чимсь терпким, неприємним, і він не міг її їсти.

Та скоро голод узяв своє й кавратка спорожніла.

Потім білявий хлопчик, безштанько, приніс йому холодної води. Він – поставив її перед Бруньчиним носом і почав з ним гратися. Але той не приділив йому ніякої уваги й, напившись, знову заплющив очи.

І лиш по обіді він трохи оклигав і почав цікавитись новою оселею. Йому повернулися сили й разом з ними здоровий настрій. Десь ще боліли ноги після вчорашньої ходьби й щеміло серце по теслиній оборі, але безліч живчиків, прихованих по всьому тілу, виступили вперед і, розбуджені новими враженнями, новими місцями, пом’якшили згадку за вчорашні події.

Він вийшов на причілок сажа, скільки тому дозволила вірьовка, й оглянувся навкруги. Сонце сливе сторч повисло над головою й купало в своїх променях дядьків Трохимів двір. Ліворуч від сажа біліла хата з сірою солом’яною покрівлею й присадкуватими дощаними сіньми. Навпроти хати – повітка, поруч загорода з луб’яною ворітницею, а трохи поодаль погрібник, дуже схожий на степовий курінь з рогозовою запоною. Просторінь між хатою й повіткою густо заросла зеленим шпоришем, і на ньому гралася купа Трохимових дітей.

Навпроти сажа, за кілька кроків від Бруньки, стояв колодязь з чотирикутною вербовою цямриною, а далі зеленів садок, обгороджений низьким терновим тином.

Праворуч був тік, уставлений кількома прикидками соломи, серед яких визирав невеличкий половник. А за половником ішла левада, потім город, що й закінчував Трохимову оселю, приховуючи невидиму межу десь у повітрі.

Брунька, нарешті, ворухнувся й, забувши за свої кривди, солодко позіхнув. Йому безперечно все це подобалось, але час уже зняти з нього вірьовку й відпустити додому. Він бо занудився по Христі, і тесля, мабуть, уже гнівається, не бачучи його в дворі.

Але ніхто не підходив до нього, щоб уволити його бажання й покінчити, нарешті, з невеселими жартами.

І він знову накинувся зубами на вірьовку.

Та незабаром прибігла висока жінка й, розмахуючи ціпком, загнала його під саж.

Увечері його перевели від сажа у двір і прив’язали біля загороди. Тут він мав стерегти чорну Трохимову шкапу й мурeньку корову.

Як і ту ніч, валували на селі собаки й, слухаючи їх, Брунька кілька разів поривався вити. Денні враження приховалися десь у чорній пітьмі, і йому знову стало сумно. Поруч з цим і його злоба до Трохима зростала. Прислухаючись до кожного шелесту, він вбачав у ньому його кроки й починав шалено гавкати. Він ладен був справдити свій нічний сон, якби оце бородатий дядько наблизився до нього.

А в той час Трохим, його новий господар і господар двору, прислухаючись до цього гавкання й лаючи бліх, що заважали йому спати, по своєму оцінював достатки нового пса.

– Ну чистий тобі вовк, – говорив він дружині. – Тепер ми можемо спокійно спати!..

Другого ранку подружжя поїхало в поле брати просо й лишило Бруньку біля загороди пектися на сонці.

День на диво випав гарячий. Ще тільки тінь від димника зійшла з луб’яної ворітниці, як у Бруньки вже пересохло в роті. Потім йому знову розболілась голова й під вовною запашіло вогнем. Але ні води, ні холодка поблизу не було.

Так він і промучився аж до пізнього снідання, поки в двір не повернулася Трохимова дружина й не відвела його під саж.

Ублаганий, він почув до неї вдячність і з цього часу перестав шкірити на неї зуби. Та скоро він обізнався й з рештою Трохимової родини й почав до неї привикати. Хтось із дітлахів приносив йому пити,

хтось шматок хліба, прихований у пелені, і звичайно прип’ятий Брунька не міг байдужо ставитись до цих послуг і не відповідати на них вдячністю, що полягала – ну хоч би й у несміливому помахуванні хвостом. Призвичаївся він також і до нової обори, а сам Трохим став уже йому любий і не лякав його своєю бородою.

Тижнів через три його звільнили від налигача й пустили погуляти. То була щаслива хвилина! Попервах він не повірив собі, що можна йти й далі причілку сажа, та ступивши кілька кроків, почув бажану волю й почав гасати по двору. Від бистрого бігу йому залоскотало в горлі, і він радісно гавкнув. Де ж пак – йому вже не муляє шиї, не тисне горла вірьовчана петля, ніщо не затримує його ніг! Він ладен гасати й гавкати ввесь день, аби тільки знову не дістатися петлі!

Скоро двору йому стало замало й він побіг у садок. Там він зустрів руду кішку й, не вагаючись, загнав її в гілля гостроверхої груші. Удоволений з цієї перемоги, він кинувся ще на леваду, потім на город і, зробивши кілька стрибків, раптом зупинився. Перед ним, з крутого берега, чорніла річка; то й була та межа Трохимової оселі, що раніше Брунька не міг її бачити.

Він подивився вниз; чорна глибінь і тихий плюскіт нагадали йому той випадок, коли він ганявся за гускою й мало не втопився. Йому стало страшно. Слідом за цим спали на думку старий двір, Христя. Десь вона ходить оце коло будки й дарма заглядає у віко, викликаючи Бруньку погратись! Знову прокинулись старі болі, і знову защеміло його собаче серце, і він ухвалив собі тікати додому.

Але за селом він збився з шляху, і його охопив розпач. Кругом нього синів обрій і десь там було місто й теслин двір, та як туди дістатися – він уже не знав. Перед ним сизів рівний неосяжний степ. Лячно було загубитися на ньому й потім не знати шляху й до нової оселі. І він знову повернувся в Трохимів двір.

Відтоді він став добрим сторожем у його оборі й уже ніколи не згадував за минуле. На вірьовку його більше не брали. Трохим переконався в його покірності й дав йому волю. Тепер він сам собі вибирав притулок і користався з дозвілля, як йому хотілося. Більшу частину часу він віддавав на полювання за поживою, бо на харчі у Трохима було ще сутужніше, ніж у теслинім дворі. Спочивати ж він любив у садку. Тут не було давучих запахів і сливе зовсім не турбували мухи. Інколи він ще ховався за половником, у холодку, але далі левади не ходив, боячись потрапити в річку.

Невдовзі він зовсім урівноважив свій настрій. Пережите відбило лиш у його характері деяку обережність, та ще більшу наїжаченість до тих, хто наближався до його двору.

Про ім’я своє він скоро забув, бо тут його ніхто не згадував. Другого йому не придумали, він так лишився під звичайним назвиськом рябого.

Проте, тут і не було кому ніжно промовляти – брунь, брунь! – бо друзів у Трохимовій родині він не придбав. Цього разу його вибір упав на муру корову. Вони зустрілись якось біля озрізка, коли та прийшла напитися води. Брунька заглянув їй у великі смутні очи, і його спустошене серце, покірне якимсь то вередливим законам, враз узялося ніжністю й любов’ю. З того часу вони привітно зустрічали один одного і, коли було дозвілля, або не надолужав хтось з Трохимової родини, починали гратися. Інколи Бруньчині боки боліли від коров’ячих рогів, але він мало зважав на те й завжди йшов за нею ще й у хлів, щоб підставити рябу свою спину під шорсткий коров’ячий язик.

Восени, як узялися дощі й холод, він перейшов з садка в двір на піддашки. На ті дні Трохим уже обставив свою хатку, і Брунька вирив собі під вікном тепле кубло. Там він днював і ночував, вилазячи звідти тільки для того, щоб вдовольнити голод, прогнати чужого від обори та інколи забігти до хліва провідати муру.

Так минали тижні, місяці.

Потім знову прийшло літо, осінь і вже побігли вперед – роки.

Брунька постарів.

За цей час він кілька разів уберіг Трохимову обору від злодіїв і на цій службі позбувся одного ока, що йому вибив його п’яний Трохимів сусід.

IV

Якось пізньої осені Трохим повіз хуру до міста, й Брунька пішов за ним слідом. Але біля вокзалу він трохи забарився й знову загубив свого господаря. Власне, він міг би його й наздогнати, та якраз тоді підійшов поїзд і перетяв йому путь. Коли ж промайнув перед ним останній вагон і Брунька вискочив за переїзд, то Трохимової підводи вже не було видно. Він побіг уперед прямою вулицею, але скільки не оглядався, вже не міг уздріти ні бородатого дядька в полатаній сірячині, ні розхряпаного воза, навантаженого лантухами. Потім він знов повернувся до вокзалу й почав обнюхувати шлях. Але за той час встигло проїхати кілька чужих підвід, і вони розпорошили знайомі йому запахи. Тоді він вдруге побіг прямою вулицею й через якийсь час опинився біля великого парку.

Так він і пробігав цілий день, заглядаючи під чужі вози й зупиняючись біля кожного дядька в полатаній сірячині.

Надійшов вечір. Небо вкрилося густими хмарами й повітря стало сизо-чорним. Почався дрібний дощ.

Брунька вийшов на базарну площу, де вже одного разу зазнав подібного лиха, і вперше за весь день сів на мокрий брук. Він ще й досі не втратив надії знайти Трохима й час від часу нервово повертав голову, ширяючи одним оком по відлюдних базарних провулках.

Та скоро зовсім потемніло й годі було щось побачити.

Тоді він ліг на тому ж брукові й задрімав.

Але невдовзі він прокинувся від страшного грюкоту, що наче йшов з-під землі, і розплющив – своє око. Просто на нього їхала хурка й загрожувала потрощити йому кістки. Кругом неї танцювало пухнате повітря від ліхтарів і освітлювало брудні калюжі.

Він підвівся й пішов шукати притулку. Мжичка не вгавала. Вовна йому намокла й вогкість пробиралася до самих кісток.

Нарешті, в кінці вулиці заманячили дерев’яні переходи через рівчак і він поліз під них з наміром перебути там ніч. Але рівчак залило водою й не було там жодного ступня сухого місця, де Брунька зміг би вмостити своє зморене тіло.

Тоді він знову опинився на базарній площі й заліз під порожні ящики, що стояли біля рибної крамниці.

Спочатку йому хотілося спати. Та незабаром заболіло в суглобах і сон відлетів. Потім йому заманулося їсти. Гострі рибні запахи лоскотали ніздрі й дражнили. Десь під грудьми стиснувся порожній шлунок, і слідом за цим його рот наповнився тягучою, клейкою слиною. Він виліз з-під ящика й нюхнув повітря. Але дарма було шукати поживи! Крамниця була замкнена на кілька замків, а покидьки, що тут бували вдень, давним-давно підібрали інші собаки.

Він повернувся назад і почав слухати дощове шарудіння. Раптом в його уяві промайнула Трохимова постать. Вона побула з ним одну хвилину й щезла.

– Де це він тепер, і як його шукати?.. Чи може він кинув його напризволяще, доживати віку в мандрах?..

Згодом біль у суглобах знову розійшовся й нагадав йому про старість. Крутило в кістках, стискувало у грудях, і ноги, що раніше не знали ніякої втоми, дрижали, як у пропасниці. Справді, він нікчемний уже пес, бо не здолає навіть дістати маслака, щоб вдовольнити свій шлунок!

Він крутився всю ніч з боку на бік, прикриваючи хвостом свої ноги й намагаючись заснути. Дощ забивав під крила ящика й мочив йому спину.

Ранком він облизав дінце з оселедчаної діжки й знову взявся шукати Трохима. Дощ, нарешті, вщух і на якийсь час виглянуло сонце. Базарна площа залюдніла й укрилася гамором. Обабіч вулиці шикувалися селянські підводи. Запасні баби злазили з полудрабків і розкладали біля коліс свій крам. Він побіг туди й обійшов з кінця в кінець усю вулицю, але господаря свого не зустрів. Він побував ще раз біля вокзалу, і вже потім став бігати по всьому місту, покладаючись на щасливий випадок, що приведе його до розхряпаного Трохимового воза.

Та опівдні його переміг голод, і він припинив те гасання. Тягуча слина бігла вже пасмами й він ледве встигав облизувати губи. Йому ще ніколи так не хотілося їсти! Треба було негайно щось проковтнути, бо ось зараз піде обертом голова й знемічнілі ноги відмовляться ходити.

Тоді він згадав за вчорашні рибні запахи й удався до своєї ночівлі. Базар уже порідшав; вози пороз’їжджалися, а перекупки ладналися полуднувати.

Брунька підійшов до одної з них і вперся оком у шматок хліба, що лежав край ятки.

Перекупка гримнула на нього й шпурнула цеглиною. Одначе, він не рухнувся. Його дарма було злякати побоєм, бо голод заступив йому всі інші інстинкти. Він чекав довго, поки, нарешті, йому не пощастило

підібрати крихти навколо ятки. Потім він відшукав ще пару оселедчаних хвостів, обгризених щурами, й закачану шкоринку хліба. Він з’їв ці покидьки й вперше за два дні кріпко заснув.

З цього часу він і став звичайним бойовим псом, що їх сотні ширяє по місту, відшукуючи собі поживи. Згадка про Трохима і його двір скоро вивітрилися з його пам’яті, бо зранку до вечора надолужав голод і не було часу думати про щось інше. За кілька днів перебування в місті він схуд, охляв і ще більше постарів. Вовна йому настовбурчилась, кульші повипинались з-під шкури, а задрипаний хвіст сливе волочився по землі. Він обернувся на брудну огидну тварину, і людина обходила його з презирством, побоюючись торкнутися вовни й закаляти свій чистий одяг. Він і сам зрозумів уже, що він нікому непотрібен, зайвий тут серед людської метушні, і що ті часи, коли він розпилювався в природі і її чув її пісню, давним-давно минули. Годувався він з покидьків, що відшукував їх у рівчаках, ямах, під возами. Часто йому доводилося відстоювати їх грудьми, бо на кожному кроці бродили голодні пси й кожен з них норовив загарбати відшуканий харч. Інколи він звертався до людей, просячи жалісним скигленням поділитися їжею. Але завжди його проганяли, а інколи навіть били. Ночував він на смітниках, під ворітьми, ятками, а частіше під голим небом. Йому ніколи не доводилося дві ночі поспіль перебути в одному місці. Затишні ящики кудись щезали, а дивись – у кублі, що він переспав там ніч, уже заліг інший і шкірить йому зуби.

Незабаром він звик до цих поневірянь і героїчно помирився з своїм безталанням.

Якось, блукаючи провулком, він зайшов у якийсь двір і несміливо зупинився біля воріт. На ґанкові стояла маленька дівчинка, вбрана в зелену сукню. Кругом неї, по двору ходили білі голуби. Вона кидала їм крихти з рукава й сміялася – Брунька задивився на неї і йому вперше за ці роки навідався давно забутий образ Христі. Справді, десь і вона вбиралася в зелену сукню й так само весело сміялася. Він наблизився до ґанку й сів поодаль табуну голубів, чекаючи, що ось вона підійде до

нього й полащить йому спину. Але дівчинка, не помічала його. Він замурчав стиха, щоб звернути на себе увагу, й напружив лапи, збираючись зустріти її привітним стрибком. Тоді вона повернула голову, глянула на нього й злякано поточилася до дверей. Ні, то була не Христя! Та ніколи не тікала від нього й не затуляла руками лиця!

Одначе, дівчинка скоро заспокоїлась і кинула йому шматок хліба. Брунька проковтнув його, навіть не перекусивши надвоє. Тоді вона, бачачи його голод, винесла з хати ще кілька шматків і шпурнула їх насеред двору. Він з’їв їх пожадливо й почув у тілі солодку втому.

А по годині вони були вже друзями й Брунька ухвалив собі лишитися в цьому дворі. Йому бо знову закортіло зігріти десь у затишку свої старечі кістки й забути поневіряння. Він плекав цю думку й ходив слідом за дівчинкою, аж поки її не покликали в хату.

Потім він узявся за досліджування двору й знайшов собі за шопою притулок. Там у кутку між стіною шопи й парканом стояв старий триногий стіл; під ним лежало якесь дрантя, що вже вибуло з господарського обіходу, і він зробив з нього кубло.

Нарешті, він згорнув своє тіло в клубок і спокійно заснув. Сухе ганчір’я зігрівало його й навіювало йому приємні сни. Він знову бачив Христю й багато різних страв.

Прокинувся він над вечір. Надворі йшов дощ і десь поза столом віяв рвучкий вітер. Але це його не засмучувало. Груба покрівля столу захищала від холодних струменів, що збігали з даху шопи, а вітер, переп’ятий парканом, не досягав його кубла. Навпаки, було приємно слухати, як десь над головою барабанили важкі краплі й навівали дрімоту.

Згодом він підвівся й обережно заглянув у двір. Там було відлюдно й тихо. Лиш одинокий кіт, не зважаючи на дощ, лазив по краю ринви й полював за горобцями.

Тоді він повернувся до зігрітого місця й знову ліг.

Але раптом прокинулися всі хвороби, що він дістав їх на базарі, і він не міг уже заснути. Боліло в спині, в ногах; почалася різачка в шлункові, що прикинулась йому від довгого недоїдання. Він підводився й знову лягав, крутився, і коли вже біль ставав нестерпучим, тихо скиглив. Проте, затишок і теплі ганчірки перемогли недуги й під ранок він заспокоївся.

Другого дня він зустрів дівчину в зеленій сукні біля шопи й повів її до свого кубла. Вона знову принесла йому хліба і несміливо торкнулася пальцем Бруньчиного писку. Він подякував її кількома стрибками й на ознаку вірності облизав їй руку. Потім відшукав ще помийну яму і за харчі вже не турбувався зовсім.

Невдовзі він оклигав і призвичаївся до думки, що живе в своєму дворі. Болі потроху минали й незабаром зовсім принишкли. Вовна йому знову прилягла й узялася в звичайну масть.

Якийсь час він знався тільки з дівчинкою в зеленій сукні, але згодом став показуватись на очи й іншим мешканцям двору. Проте, ніхто не звертав уваги на приблудного пса й він з власної ініціятиви заступив до обов’язків сторожа.

Одного разу він напався на присадкуватого товстого чоловіка, що ввійшов у двір і обірвав на ньому штани. Та, як виявилося, то й був господар цієї оселі. Він дуже розгнівався, що в його двір ходять бойові пси, й вигнав Бруньку в провулок. Той перестояв якийсь час за воротьми й, соромлячись своєї помилки, переліз через паркан у садок і тихо пішов

до свого кубла. Але присадкуватий чоловік, здається, стеріг його й знову вигнав з двору.

Тоді Брунька похнюпив голову і зі збитою оскоминою пішов шукати нового притулку.

Та того дня здибало ще одне нещастя, і на цей раз уже останнє.

Йдучи провулком, він стрівся з тічкою, що вела за собою мало не десяток псів. Один з них перетяв йому путь і без усякої причини почав шкірити на нього зуби. Брунька хотів обійти його, але пес раптом кинувся на нього, збив з ніг і вп’явся йому в горло. Кілька разів він підводився на ноги й наважувавсь тікати, але його знову підбивали й калічили далі. Він був найслабший між ними, а зграя дужа своєю кількістю, і через те йому не було пощадку.

Нарешті, тічка рушила далі й розлючені пси облишили пораненого Бруньку на дорозі. Він підвівся на передні ноги й раптом почув у спині гострий, пронизливий біль, і слідом за цим його задні ноги перестали ворушитись. Пси перекусили йому хребет і в кількох місцях понівечили тіло.

Він ще раз зробив спробу витягти свій тулуб з мокрого багна, але дарма було й ворушитись. Тоді він опустив голову на землю і знеможений заплющив око. З пащі йому юшилася кров і все тіло горіло мов у вогні.

Та незабаром вогонь той обернувся на задушну спеку й Брунька втратив ясність думок. Йому здавалося, що оце тільки сьогодні Трохим піймав його на базарі й веде в село. А то він знову сидить на прив’язі біля загороди й умирає від спеки. Інколи жар спадав, і тоді до нього приходили Христя, Мокій, мура корова й по черзі пестили йому спину. Але вони завжди кудись поспішали й знову лишали Бруньку самого пектися на сонці.

Він пролежав у провулку чотири дні. Часами його око розплющувалося, і він з здивованням оглядався навколо себе. Не було ніякої спеки, ні Трохима! Йшов рівний густий дощ, і в калюжах здіймалися бульби. Поблизу нього валялися пасма вовни, а поодаль бігала юрба краснощоких, життєрадісних хлоп’яків і, пустуючи, кидала в нього грудками мокрої землі.

Ранками до нього приходила якась жаліслива жінка й приносила йому шматки хліба. Але він не з’їдав їх, бо раптом десь бралися пси з сумежних дворів і віднімали той харч.

Потім думки його знову прояснилися і він почув свій кінець. Як і людині, йому промайнуло в уяві його життя, невідомо для чого прожите й обрямоване радощами й горем. І напослідок він засмутив собі серце. Проте, це тяглося недовго. Десь несподівано взялися волохаті материні груди й обвіяли теплом, що вкрило пеленою його мозок. Скоро все щезло й обернулося в ніщо – в темну, вічну ніч.